

21. Винниченко І. І. Україна 1920–1980-х рр.: депортації, заслання, вислання / І. І. Винниченко. – К.: Рада, 1994. – С. 61.
22. Держ. архів Одеськ. обл. – Ф. 11. – Оп. 1. – Спр. 1730. – Арк. 34–35.
23. Терлюк І. Я. Росіяни західних областей України (1944–1966 рр.) / І. Я. Терлюк. – Львів: Центр Європи, 1997. – С. 52.
24. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 5726. – Арк. 9.
25. Винниченко І. І. Українці в державах колишнього СРСР: історико-географічний нарис / І. І. Винниченко. – Житомир: Льонек, 1992. – С. 24.
26. Романцов В. О. Населення України і його рідна мова за часів радянської влади та незалежності (XX – початок XXI ст.) / В. О. Романцов. – К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2008. – С. 25.
27. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 5726. – Арк. 10.

УДК 94 (477.62) «1940/1980»

Машинобудівники і машинобудівництво в індустріальній моделі Донбасу (друга половина 1940-х – 1980-ті рр.): проблеми та напрями дослідження

ОЛЕНА ОСТАПЧУК

(Донецький національний університет імені Василя Стуса)

Тема повсякденності є найбільш перспективним і актуальним напрямом сучасних історичних досліджень. Радянська історія залишається досить дискусійною. Цікавими є не тільки уявлення і оцінки цього періоду, а також їхній зв'язок з практичними життєвими стратегіями у конкретних історичних та соціальних умовах. Особливий інтерес представляє вивчення повсякденних практик і стратегій певних соціальних категорій. У центрі уваги представлено дослідження – працівник машинобудівної індустрії Донбасу у другій половині 1940-х – 1980-х рр. Метою статті є визначення тих питань і напрямів, які дозволять реконструювати антропологічний портрет радянського машинобудівника. Автор проаналізував основні особливості і характеристики, необхідні для вивчення цього питання. Серед них аспекти, що виділяють цю категорію робітників, – хронологічний, географічний, кваліфікаційний, соціальний, питання «культу» машинобудівника.

Ключові слова: радянська повсякденність, машинобудування, Донбас, трудова діяльність.

Machine builders and mechanical engineering in industrial modal of donbass in second half of the 1940s–1980s: problems and areas of research

OLENA OSTAPCHUK
(*Vasyl' Stus Donetsk National University*)

The theme of daily life is the most promising and relevant direction of modern trend historical reseaches. The Soviet history is rather debatable, interesting are not only the submission and evaluation of this period and their connection with practical vital strategy in a specific historical, social and biographical conditions.

Of particular interest is the study of daily practices and strategeis of certain social categories. The focus of presented reseach-worker of mechanical engineering industry of Donbass in the second half of the 1940s–1980s.

The purpose of the article is determination the issues and direction that will allow to reconstruct the antropological portrait of the Soviet machin builder.

The author analyzes the main features and characteristics required for the examination of the submitted question. Also identifay aspects that are fundamentally different and produce this labor category, namely: chronological, geographical, qualification, social, the question of the "cult" of the machine builder.

Key words: The Soviet daily, machine engineering, Donbass, labour activity, antropological portrait, "cult".

Історія повсякденності досліджує минуле крізь призму життєвого світу пересічних людей, її головна відмінність від політичної або соціально-економічної історії полягає в перенесенні уваги на вивчення індивідуальної історії людини, яка творила це минуле. Тому саме гуманістична орієнтація науки, при якій людина розглядається як активний соціальний суб'єкт, є актуальною сьогодні. Також актуальними є теми, які презентують життєві стратегії людей в умовах тоталітарного суспільства через призму спростування міфів та культів радянської держави. Як зазначає О. А. Удод: «Сучасні тенденції в історичній науці нагально вказують насамперед на необхідність вироблення нових теоретичних і методологічних підходів щодо вивчення історичних процесів в Україні. Головною

передмовою такої внутрішньої методологічної перебудови істориків є подолання тоталітарного стилю мислення, який визнає тільки чорне-біле усвідомлення та однолінійність думок» [1].

Цей період привертає особливу увагу українських учених, адже тривалий час вони були позбавлені можливості об'єктивно висвітлювати тогочасну соціально-економічну ситуацію в Україні, суспільно-політичні настрої населення тощо. Окрім того, за радянських часів більшість матеріалів надійно зберігалася в архівних установах під грифом «таємно» та «цілком таємно».

У радянській історичній науці тема повсякдення була частиною етнографічних студій [2; 3]. Спосіб осмислення історії через історію держави, політики, економіки впли-

вав на те, що людина та повсякдення залишались у документах чи то у вигляді статистичних відомостей, чи то у вигляді збору «настроїв». Як наслідок, джерельна база багатьох робіт була вузькою, обмеженою загальними офіційними матеріалами, які досить часто спотворювали дійсність. Варто відзначити, що за радянських часів переважна більшість документів, що об'єктивно відображали повсякденне життя населення, засекречували. Це, наприклад, скарги трудящих на негативні умови їхнього виробничого життя чи облаштування побуту або незручні питання, поставлені на зустрічах з партійними доповідачами, на кшталт, що «трудящієся інтересуються питаннями підвищення благосостояння населення, удешевлення якості товарів широкого вжитку, сфери забезпечення і життя» [4]. За таких умов було неможливо повноцінно та об'єктивно розкрити категорії повсякденного життя людини-робітника.

На сучасному етапі вивчення повсякденного життя людей є невід'ємною складовою модерного напрямку в методології історичних досліджень, який передбачає олюднення історичного процесу.

У центрі уваги представленого дослідження є категорія робітників машинобудівної промисловості Донбасу в другій половині 1940-х – 1980-х роках. Машинобудівники, їхнє повсякденне життя (а не стан машинобудівної галузі) поки що не стали об'єктом окремого наукового дослідження. Ці робітники (разом із шахтарями, металургами, хіміками та ін. категоріями працівників) зробили внесок у формуванні певного індустриального образу Донбасу, зі своєю

специфікою та особливостями, здобутками та недоліками.

Також цей період, на перший погляд, достатньо вивчений. Однак проблема в іншій площині: яким чином вилучити з накопичених матеріалів радянських часів відомості щодо повсякденного життя трудящих України та Донбасу, перевірити їх достовірність, інтерпретувати вже відомі наявні джерела для створення всеохоплюючого соціально-антропологічного портрету людини-працівника, життя якої не вичерпувалась роботою на заводі, дослідити життя пересічних людей у його буденних проявах.

Таким чином, метою даної статті є постановка та розгляд основних завдань та напрямів дослідження обраного питання.

Найбільш наближеними до зазначеної тематики роботами, виконаними з позицій повсякденної історії, є дослідження М. С. Герасимової, К. В. Ізмайлової, О. Д. Ісайкіної, Т. В. Вронської, Л. В. Ковпак [5–9].

Повсякденне життя радянського суспільства другої половини 1940-х – початку 1980-х рр. мало свої особливості та характеристики. Специфічною була система постачання та споживання, дозвілля, суспільні настрої. В умовах тотального контролю, що існував у ті часи, людина задля забезпечення власного існування створила унікальні стратегії і тактики поведінки. Тому, залучаючи дані різних джерел (офіційних державних та партійних документів, особистого походження, статистичних даних тощо) для вивчення повсякденного життя машинобудівника Донбасу

слід зосередити увагу на:

1) всебічному аналізі умов формування та правил організації повсякденного життя на Донбасі у другій половині 1940-х – 1980-х рр. (політичних, економічних, соціально-демографічних та ін.);

2) визначенні механізмів державного регулювання повсякденності в СРСР, а також способи, які використовували люди, зокрема представники машинобудівної промисловості на Донбасі, для забезпечення свого існування в умовах радянської системи;

3) дослідженні матеріально-просторової сфери повсякденного життя робітників галузі, а саме стан житлово-комунального господарства, систему постачання та споживання товарів широкого ужитку, особливості харчування та одягу, обсяг сімейних кошторисів;

4) вивченні способів проведення робітниками вільного часу та святкування найбільш визначних подій (державних та приватних);

5) аналізі особливостей суспільних настроїв серед машинобудівників регіону в зазначений час;

6) визначенні особливостей повсякденного життя машинобудівника Донбасу порівняно з іншими регіонами України та Радянського Союзу.

Варто брати до уваги і хронологічні межі, обрані нами. По-перше, вибір періоду – друга половина 1940-х – 1980-ті роки – можна пояснити його цілісністю та відносною завершеністю в парадигмі радянської історії. По-друге, повсякденне життя машинобудівників у перші повоєнні

роки, в період хрущовської відлиги та часів «застою» відрізняється як за рівнем життя, розвитку соціальної сфери, так і у плані світогляду та суспільних настроїв людей. По-третє, цей тривалий період дозволяє показати динаміку змін у приватному та виробничому житті машинобудівників Донбасу.

На відміну від робітників і службовців інших галузей народного господарства, машинобудівники належали до однієї з найбільш високооплачуваної робітничої категорії Радянської України. Але матеріально-побутові умови життя людей були далекими від оптимальних та комфортних. Пріоритетним напрямом для державно-партійних структур в цей час було нарощування виробничих потужностей, а питання, пов'язані зі створенням та покращенням житлово-побутових умов робітників, були другорядними. Дослідники наголошують, що «держава, яка контролювала всі сфери життєдіяльності суспільства, розставила пріоритети відновлення так, що головною турботою стало відродження й розвиток важкої промисловості та ВПК, а забезпечення нормальних умов життя пересічних людей було відсунене на друге місце. Багато в чому це обумовлювалося холодною війною між СРСР та західними країнами, яка призвела до економічних змагань та гонки озброєнь» [10]. Така політика командно-адміністративного апарату перетворилась на норму по відношенню всіх трудівників без виключення. А наступні 1960-80-ті роки можна охарактеризувати в цьому відношенні як більш сприятливі для простого робітника.

Важливо також зазначити, що машинобудівники, як металурги та хіміки, мешкали у великих містах. Цей чинник також впливав на особливості повсякдення, наприклад, у порівнянні з шахтарями, переважна частина яких проживали у робітничих селищах, невеликих та середніх містах [11].

Цікавим, на наш погляд, також видається той факт, що серед радянських культів робітників Донбасу не був створений окремий культ машинобудівника, як у випадку з «культу» шахтарської праці. Як відомо, створення міфічних культів «гвардії праці» було конче необхідно владі. Застосування ідеологічної мотивації, замість матеріального заохочення, було звичайно практикою в СРСР.

Ці «робітничі культи» слугували важливим моментом професійної гідності та самоідентифікації робітника з певним соціальним статусом, з колом прав та обов'язків, властивих цьому періоду, зі стереотипними уявленнями робітників про цінність та необхідність їхньої праці для держави. Як зауважив Альберт Гіршман: «...міф мав величезне значення, бо давав кожному модель вирішення проблеми» [12]. Шахтар, металург – центральні, рельєфно окреслені фігури регіону, але постать машинобудівника знаходиться начебто в тіні. Також виявляється, що основним стрижнем в цій конструкції, як не дивно, є не людина, яка працює, а той продукт, який вона створює. І можливим поясненням цієї нерівності, на нашу думку, може виступити теза про те, що продукція радянського машинобудування (за рідким

виключенням) ніколи не була основним товаром експорту за кордон, на відміну від вуглю чи металу і за якістю значно відставала від світових досягнень. Тому, використовуючи порівняння Джорджа Орвелла, вугільна промисловість та металургія, були більш «цінними» для радянської держави, ніж машинобудування. Відповідно професія машинобудівника визнавалась як «почесна», як і будь-яка праця в радянському суспільстві, але не першою, і навіть не другою серед рівних.

Отже, дослідження повсякденного життя машинобудівників Донбасу у другій половині 1940-х – 1980-ті роки доцільно здійснювати комплексно, розглядаючи всі особливості та складові цього життя на тлі масштабного промислового розвитку цієї галузі.

РЕЗЮМЕ. В работе представлены проблемы и направления, которые позволят реконструировать антропологический портрет работника машиностроительной индустрии Донбасса во второй половине 1940-х – 1980 гг. Автор рассматривает основные аспекты и характеристики изучения советской повседневности машиностроителя в данный период.

Ключевые слова: советская повседневность, машиностроение, Донбасс, трудовая деятельность

SUMMARY. In the article presents the problems and the direction that will allow to reconstruct the anthropological portrait of worker of machine engineering industry of Donbass in the second half of the 1940s–1980s. The author considers the main aspects and

features of the study of Soviet daily life of machine builder in during this period.

Keywords: The Soviet daily, machine engineering, Donbass, labour activity.

Примітки:

1. Удод О. А. Історія повсякденності як методологічна проблема. За людинознавчу історію України (про актуальність історії повсякденності) [Електронний ресурс] / О. Удод. – Режим доступу: <http://www.novadoba.org.ua/history/data/development/udod.html>.
2. Макаручук С. Етнографічні дослідження побуту робітників України в 50-х – 60-х рр. ХХ ст. // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Випуск 47 / за ред. В. Галайчука. – Львів, 2012. – С. 17–29.
3. Момот Т. Етнологія міста в Україні: становлення та історія [Електронний ресурс] / Т. Момот. – Режим доступу: <http://ethnic.history.univ.kiev.ua/ua/archive/2014/42/>.
4. Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф.1. – Оп. 25. – Спр. 2541. – 11 арк.
5. Герасимова М. С. Повсякденне життя населення Донбасу в 1945–1953 рр.: автореф. дис. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.01 / М. С. Герасимова. – Донецьк, 2007. – 20 с.
6. Ізмайлова К. В. Повсякденне життя шахтарських родин Донбасу у середині 1960-х – середині 1980-х рр.: автореф. дис. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.01 / К. В. Ізмайлова. – Донецьк, 2012. – 19 с.
7. Ісайкіна О. Д. Побут і дозвілля міського населення України повоєнний період (1945–1955 рр.): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / О. Д. Ісайкіна. – К., 2004. – 274 с.
8. Вронська Т. В. В умовах війни. Життя та побут населення України (1943–1945 рр.) / Т. В. Вронська. – К., 1995. – 83 с.;
9. Ковпак Л. В. Соціально-побутові умови життя населення України в другій половині ХХ ст. (1945–2000 рр.) / Л. Ковпак. – К.: Інститут історії України НАН України, 2003. – 250 с.
10. Герасимова М. С. Повсякденне життя населення Донбасу в 1945–1953 рр.: автореф. дис. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.01 / М. С. Герасимова. – Донецьк, 2007. – С. 7.
11. Кузіна К. В. Соціально-економічні процеси у монопрофільних шахтарських містах Донбасу (1950–1980-ті роки) / К. В. Кузіна, З. Г. Лихолобова. – Донецьк, 2010. – С. 246.
12. Hirschmann A. Exit, Voice and Loatry: Responses to Decline in Films, Organizations and States / A. Hirschmann. – Harvard University Press, 1970. – P. 107.